

MEDIA RELEASE

26 Fulwi 2019

Muṭoli-Mbalelano u vhonisa u shaeha ha vhuḍifhinduleli sa tshone tshivhangi tshihulwane tsha mvelelo mmbi kha vhuṭoli ha mivhuso yapo

PRETORIA – Muṭoli-Mbalelano, Vho Kimi Makwetu, namusi vho bvisa hafhu džiñwe mvelelo vhuṭoli ha masipala dzine dza sumbedza nga u angaredza u tsa kha mvelelo dza vhuṭoli ha ንwaha wa muvhalelano wa 2017-18.

Vha tshi bvisa muvhigo wavho nga ha mashumele a mimasipala ya Afrika Tshipembe, Vho Makwetu vha ri nyimele iyi i sa takadzi ya mvelelo dza u tsa ha vhuṭoli zwi sumbedza uri vhatu vhakwameaho vha mivhuso yapo yo fhambanaho vha khou ongolowa kha u thoma, nahone tshifhinga tshinzhi a vha khou tevhela, themendelo dza ofisi ya vhuṭoli. Nga mulandu wa zwenezwo, vhuḍifhinduleli ha masheleni na ndaulo ya mashumele zwi khou bvela phanda u vha zwivhi mimasipala minzhi.

Muvhigo guṭe uyu u kwama mvelelo dza vhuṭoli ha mivhuso yapo ha ንwaha wa muvhalelano wo fhelaho nga la 30 Fulwi 2018. U rangela phanda khwiniso dza Mulayo wa Vhuṭoli ha Tshitshavha, we wa thoma u shuma nga ḥa 1 Lambamai 2019. Zwenezwo, ḥodea dza khwiniso idzi dici dzo thoma u shuma lwa u thoma kha muvhigo ya vhuṭoli yo bviswaho kha ንwaha wa muvhalelano wo fhelaho nga kana nga murahu ha 31 Ḥafamuhwe 2019.

Khwiniso idzi dici dzo ḥivhadza muhumbulo wa vhukhakhi kha vhuṭoli ho itwaho fhasi ha Mulayo wa Vhuṭoli wa Tshitshavha nahone musi vhukhakhi ho kona u topolwa, vhu nga vhanga tshivhalo tsha khonadzeo dza vhukando, hu tshi katelwa na u rumelwa ha vhukhakhi uho kha dzangano ḥa tsedzuluso, hune ha vha na mafhingo a kondaho o dodombedzwaho ane ha nga koni u fheiswa nga vhuṭoli. Nga murahu ha musi ho no itwa themendelo nga kha vhuṭoli, zwenezwo zwi dzo mbo di fanela u thomiwa hu sa athu fhela tshifhinga tsho tiwaho nga vhaṭoli, arali zwa kunda, vhaṭoli vha dzo netshedza nyito ya vhululamisi i vhofhaho kha muofisiri mulangi uri a lulamise vhukhakhi ho topolwaho, na zwenezwo zwi fhasi ha tshifhinga tsho tiwaho. Tsha u fhedzisela, nga murahu

ha musi maga othe o bulwaho afho nt̄ha o tevhelwa othe, hu do vha uri Muṭoli Muvhalelano a thome maitele ane a do t̄tuṭula t̄hanziela ya tshikolodo i bviswaho nga dzina ja muofisiri mulangi kana maandalanga a vhulangi ane a tshimbilelana vhukhakhi uho, nga murahu ha musi vhutanzi hothe ho teaho ho no wanala.

U sa tevhela ngeletshedzo dza vhudifhinduleli zwi vhanga mvelelo mmbi dza vhutoli

Ofisi ya Vho Makwetu i, u bva kale nga 2013, yo dzulela u tsivhudza vhane vho vhewa u ita vhulavhelesi na vhulangi nga ha vhutudzeṭudze kha ndango zwine zwi nga khakhisa mivhuso yapo na vhukoni hayo ha u q̄isa tshumelo kha vhadzulapo. U bva tshe ndaulo ya mivhuso yapo ya zwino ya dzhena ofisini, mafhungo a vhulangi a kwamaho mimasipala a khou bvela phanda u sumbedzwa nga ndila dzo fhambanaho, hu tshi katelwa miṭangano na vharangaphanda na nga kha muvhigo guṭe wa ofisi ya Muṭoli Mbalelano wa 2016-17, fhedzi ha mvelelo dza zwino dici sumbedza uri tsivhudzo ya misi yothe a i khou dzhielwa nt̄ha.

Mashudu mavhi ndi uri ndowelo idzi dici so ngo andaho dzavhuđi dici anzela u ḥukufhadzwa nga ndangulo yavhuđi na u kundelwa ha vhulavhelesi zwi vhonalaho kha vunzhi ha tshivhalo tsha mimasipala u mona na shango ḥashu. Masiandaitwa azwo ndi uri zwiko zwa masheleni zwi re hone zwi nga shumiswa nga ndila mmbi kana ha sa vhe na vhudifhinduleli khazwo sa zwine zwa ṫodwa nga milayo ya ndangulo ya masheleni a tshitshavha. Masiandaitwa a phaḍaladzo ya u kundelwa uhu kha tshumelo zwi khou di vhonelesa miñwahani minzhi yo fhiraho u mona na tshivhalo tsha mimasipala, mihulwane na miñku. Vhutanzi ha izwi vhu kha thandela dici so ngo fhelaho, thandela dici si na vhalavhelesi, tshaeho ya ndondolo ya themamveledziso ya ndisedzo ya tshumelo ya ndeme na themamveledziso na thandela dza ndondolo ya dzibada dici so ngo pulanwaho. Zwo katelwaho nga vhudalo kha muvhigo uyu ndi tsumbo dza vhutudzeṭudze uhu na mimasipala ine zwa wanala khayo.

A. Vhudifhinduleli vhu khou endela u tsa mivhusoni yapo

Vhudzikini ha muvhigo wa zwino wa Muṭoli Mbalelano ndi uri nga mulandu wa u sa tevhedza nyeletshedzo u itela u thoma themendelo dza ofisi ya Muṭoli Mbalelano, vhudifhinduleli ha mivhuso yapo kha masheleni na ndangulo ya mashumele zwi khou bvela phanda u ḥothela”.

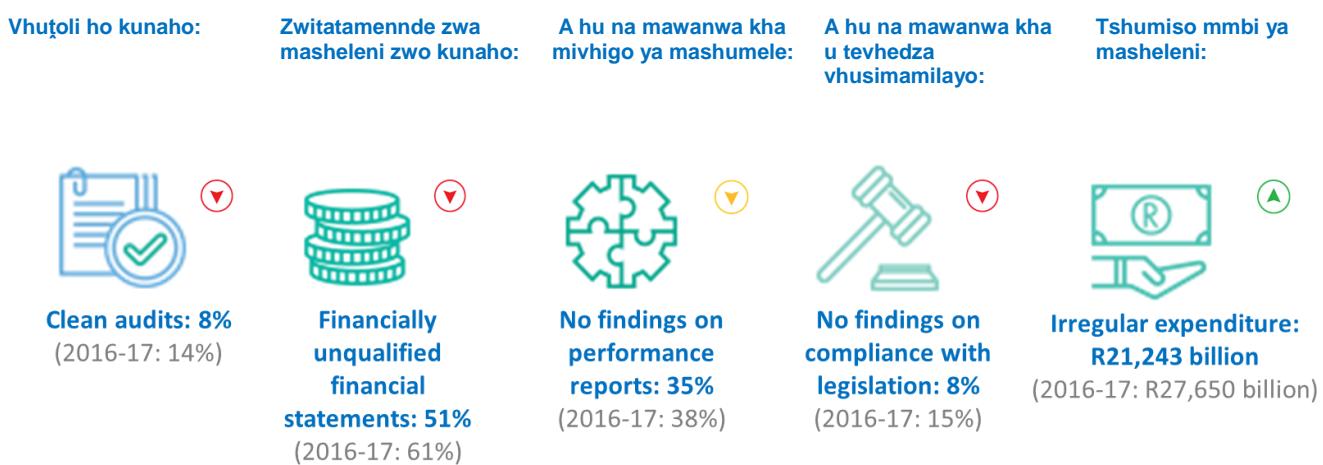
Muvhigo u nea mutevhe wa zwi tevhelaho sa zwone zwisumbi zwihulwane zwa u ḥothela ha vhudifhinduleli fhasi ha nwaha wa muvhalelano une wa khou sedzuluswa:

1. Mvelelo dza vhuṭoli dzo vhuela murahu nahone tshumiso mmbi ya masheleni i kha di vha nt̄ha

Muṭoli Mbalelano wa Afrika Tshipembe o ḥola mimasipala ya 257 na zwiimiswa zwa masipala zwa 21 kha የwaha wa muvhalelano wa 2017-18.

U itela vhuvhigi ho leluwaho na milaedza yo livhaho, muvhigo wa zwino wo sedzesha fhedzi mimasipala. Mvelelo dza zwiimiswa zwa masipala dzo katelwa ngomu ha muvhigo (zwi wanala kha www.agsa.co.za).

Girafu afho fhasi dici ነea manweledzo nga uri mimasipala (lushakani) yo shuma hani fhethu ho fhambanaho ha vhuṭoli:

U vhuela murahu ha mvelelo dza vhuṭoli nga u angaredza

Kha mimasipala ye ha itwa vhuṭoli khayo, mvelelo dza vhuṭoli dza 63 dzo vhuela murahu ngeno dza 22 dzo sumbedza u khwinifhadzea. Mimasipala ya 18 fhedzi yo kona u bveledza zwitatamennde zwa masheleni zwa khwalithi na mivhigo ya mashumele, khathihi na u tevhedza vhusimamilayo ha ndeme, nga u wana vhuṭoli ho kunaho. Izwi ndi u vhuela murahu u bva kha mimasipala ya 33 ye ya wana vhuṭoli ho kunaho የwaha wo fhelaho.

Khwalithi i si yavhuđi yo kumedzwaho ya mivhigo ya mashumele na zwitatamennde zwa masheleni

Vho Makwetu vho ḥalutshedza uri zwitatamennde zwa masheleni kwao na mivhigo ya mashumele ndi zwa ndeme kha u konisa vhuđihinduleli na u ḥana zwithu kha muvhuso. Vha bula uri vhunzhi ha mimasipala i kha di bvela phanda u kundelwa kha masia aya.

Vho amba uri: "A ho ngo tou fhungudzea fhedzi vhutoli ho kunaho kha zwitatamennde zwa masheleni u bva kha 61% u ya kha 51%, na khwalithi ya zwitatamennde zwa masheleni zwe ra netshedzwa uri ri tole zwe vha zwivhi u fhira nwaha wo fhiraho. Ndi 19% fhedzi wa mimasipala yo konaho uri nea zwitatamennde zwa masheleni zwi si na vhukolikoli." Vho Makwetu vha engedza uri 65% wa mivhigo ya mashumele ya mimasipala ye ya bvisa mivhigo iyo yo vha na vhukolikoli nahone a yo ngo tou tea khorotshitumbe kana tshumiso nga tshitshavha.

Maimo a nt̄hesa a u sa tevhela milayo ya ndeme u bva 2011-12

Muṭoli Mbalelano vho vhiga u sa tevhela vhusimamilayo ha ndeme ha mimasipala kha 92%, u gonya u bva kha 85% nwaha wo fhelaho. Mimasipala i re na mawanwa a tevhelaho milayo ya ndangulo ya kurengeli kwa muvhuso yo engedzea u bva kha 72% u ya kha 81%. Izwi zwothe ndi phesenthe dza nt̄hesa dza u sa tevhela milayo dze Muṭoli Muvhalelano wa Afrika Tshipembe a vhiga u bva 2011-12.

Tshumiso mmbi ya masheleni i kha di vha nt̄ha, fhedzi fhasi kha ya nwaha wo fhiraho

Vho Makwetu vho vhiga tshumiso mmbi ya masheleni ine ya kha di vha nt̄ha, fhedzi yo fhungudzea u bva kha R29,7 bilioni u ya kha R25,2 bilioni nga murahu ha tshivhalo tsha nt̄hesa nwaha wo fhiraho.

Vha ri thanganyelo yo vhigwaho i katela tshumiso mmbi ya masheleni ya R4 bilioni ya mimasipala ine vhutoli hayo a ho ngo fhera nga mulandu wa u fhera ha tshifhinga phanda ha u ita muvhigo uyu.

"Tshivhalo tshi nga vha nt̄ha, vhunga 46% wa mimasipala yo kuna kha nzumbululo ya u sa fhelela ha tshumiso mmbi kana nzumbululo kha zwitatamennde zwa masheleni zwe vha si divhe uri tshumiso mmbi i nga vha yo ima nga ndila de, vha talutshedza ngauralo.

Thanganyelo yote, R17,3 bilioni (81%) wa tshumiso mmbi ya masheleni zwi na vhushaka na tshumiso ya masheleni nga 2017-18 – zwe imelaho 5% ya muvhalelano wa tshumiso ya masheleni a muvhuso yapo. Thanganyelo iyi i katela R6,4 bilioni ya mbadelo dzo itwaho kha kontiraka dza newa zwi so ngo tea nwaha wo fhiraho – arali u sa tevhela milayo zwi so ngo sedzuluswa na u tendelwa, mbadelo kha idzi kontiraka dza miwaha minzhi dzi khou bvela phanda u sedzwa na u bviselwa khagala sa tshumiso mmbi ya masheleni.

U lenga u vhea ታFULANI mivhigo ya ንWAHA kha dzikhorotshitumbe

Mulayo wa Ndangulo ya Masheleni a Masipala u randa uri mimasipala i fanelu u kumedza mivhigo ya ነwaha kha khorotshitumbe dzo teaho dza mimasipala. Muñoli Mbalelano u vhiga uri nga ወ/31 Shundunthule 2019, kha vhuñoli hoñthe ho fhedzwaho, mimasipala fhedzi ngei Gauteng, KwaZulu-Natal, Mpumalanga na Northern Cape yo vha yo kona u tevhela mulayo wo randwaho wa Mulayo wa Ndangulo ya Masheleni a Masipala – yoñthe yo kona u ደንውაlisela 100% ya u kona u vheatafulani.

Mavunduni a tevhelaho ho vha na mimasipala ye ya si kone u vhea ṫafulani mivhigo yayo nga ja
31 Shundunthule 2019:

- o North West na Eastern Cape yo vha na masipala muthihi fhedzi we wa si vhee muvhigo ḥafulani
 - o Mimasipala mivhili kha ḥiñwe na ḥiñwe ḥa aya mavundu ye ya si vhee muvhigo ḥafulani yo vha ngei Limpopo na Western Cape
 - o Free State ḥi na mimasipala miraru ye ya kundelwa u vhea ḥafulani mivhigo yayo.

“Mulayo wa Ndangulo ya Masheleni a Masipala u randela maga ane a fanelu u dzhia nga mulangi wa masipala kana ɳedorobo kha nyimele dzine masipala a u koni u swikelela ʈhodea dza u vhetshele khorotshitumbe muvhigo ʈafulani. Hafhu, Mulayo uyu u dovha wa maandafhadza Mutoli Mbalelano wa Afrika Tshipembe u kumedza zwitatamennde zwa masheleni na mivhigo ya vhutoli ha masipala tswititi kha khorotshitumbe ya masipala, Tshikwama tsha Lushaka, tshikwama tsha vundu tsho teaho, murado wa Khorotshitumbe a re na vhudifhinduleli ha muvhuso wapo vunduni na dzangano ɿnwe na ɿnwe ɻa muvhuso ɻo ranelwaho, arali ɳedorobo a kundelwa u vhea ʈafulani muvhigo wa ɻwaha wa masipala,” Mutoli Mbalelano vho humbudza.

2. Tshaeho ya masiandaitwa kha vho khakhaho na tshumiso mmbi

Muvhigo u dzumbulula uri themendelo yo itwaho nga ofisi ya Vho Makwetu kha vhurangaphanda ha mivhuso yapo nwaha wo fhiraho u vhaba uri zwithu zwa mutheo zwi hone, nga u khwinisa vhudifhinduleli na mvelelo dza vhu $\ddot{\text{z}}$ oli, a zwe ngo dzhielwa n $\ddot{\text{a}}$ tha kha vhaba ha mimasipala. Nahone a ho ngo vha na masiandaitwa kha vhe vha khakhela vhusimamilayo vhu re hone, sa zwe zwa sumbedziswa nga mawanwa a ndeme afha fhasi:

U kundelwa u sedzulusa mawanwa

Nyomedzelo tshifhinga tshothe nga ofisi ya vhuoli kha vhurangaphanda ha mivhuso yapo u shumisa masiandaitwa kha vhukhakhi na tshumiso mmbi a zwo ngo tevhelwa. Mutoli Mbalelano

vha vhiga uri u sa tevhela vhusimamilayo kha u thoma u shumisa masiandaitwa zwi kha 60% wa mimasipala – u engedzea u bva kha 54% የwaha wo fhiraho.

U kundelwa u dzhia vhukando kha mawanwa

Vhaṭoli vho wana zwi tevhelaho:

- o Thanganyelo ya 74% ya mimasipala a yo ngo tevhelela tshoṭhe mavharivhari a vhuđipfari vhuvhī na tshanda nguvhoni ha ndangulo ya u renga ha muvhuso na masheleni, nahone 45% wa mimasipala a i na ḥodea dzothe dza maitele a u vhiga na u sedzulusa vhukhakhi kana khonadzeo ya tshanda nguvhoni.
- o U sala murahu hu so ngo fhelelaho zwo vha khagala kha mimasipala hafhu musi i sa khou sedzes a mawanwa a ndangulo ya u renga ha muvhuso na zwisumbi zwa khonadzeo ya tshanda nguvhoni kana vhuđipfari vhuvhī he ofisi ya Vho Makwetu ya vhiga na u themendela uri hu itwe tsedzuluso tshifhingani tsho fhiraho. “Tshivhalo tshi fhiraho hafhu tsha mimasipala a tsho ngo ita tsedzuluso na nthihi ya mawanwa o vhigwaho. He tsedzuluso dza itwa, 34% wa mimasipala yo kundelwa u tandulula mawanwa oṭhe nga ndila i fushaho,” vha ralo Muṭoli Mbalelano.
- o Kha 62% wa mimasipala, khoro yo kundelwa u ita tsedzuluso dzi ḥodeaho kha nyimele dza u sa tendelwa, tshumiso mmbi na u shumisa masheleni zwi so ngo tea khathihi na tshinyadzo ya masheleni zwo vhigwaho የwaha wo fhelaho – zwine zwa vha u vhuela murahu u bva kha 60% የwaha wo fhiraho.

Muṭoli Mbalelano vho dovha hafhu u u vhona, “maga e a si dzhiwe u dzhiulula, u khantselwa, u tendelwa kana u ṭuṭuwedza tshumiso i tambisaho, i so ngo tendelwaho, i si ya misi na mmbi sa zwine zwa ḥodwa nga vhusimamilayo. Nga mulandu wa zwenezwo, masheleni o salaho a የwaha wa muvhalelano a tshumiso mmbi ya masheleni ane a khou engedzea lwa miñwaha minzhi ha ngo tandululwa nahone a kha R71,1 bilioni, ngeno tshumiso yo iteaho i so ngo tendelwa yo vha R46,2 bilioni hu na uri a tshumiso yo tambiseaho na o shumiswaho nga ndila ya vhuāda o vha R4,5 bilioni”.

3. Vhupo vhu no khou engedzea u kondā ha vhuṭoli

Muṭoli Mbalelano vho ṭahisa mbilaelo nga ha u bvela phanda ha vhukondi vhune zwigwada zwavho zwa vhuṭoli zwa ṭangana naho musi vha tshi khou ita mushumo wavho wa vhuṭoli.

“Vhupo ha vhuṭoli ho thoma u vha vhu shushaho na u engedzea ha u hanedzana na mawanwa a vhuṭoli na khondela hune maitele ashu a vhuṭoli na ndivho dza zwigwada zwashu zwa vhuṭoli zwo

vhudziswa,” vha ralo Vho Makwetu. Vho do vha vha sumbedza uri kha miñwe mimasipala, mutsiko wo vhewa kha zwigwada zwa vhułoli uri zwi shandukise mawanwa hu u itela u tinya mvelelo mmbi dza vhułoli kana u bviselwa khagala ha tshumiso ya masheleni i so ngo tevhelaho vhusimamilayo, hu si na ndivho i fushaho. Kha vhunzhi ha mavundu ro ḥangana na nyimele dza u shushedzwa ha vhałoli vhashu, vha dzumbulula Mułoli Mbalelano.

Vho bvela phanda vha bvisela khagala uri mvelele i no khou bvela phanda ya u sa tandulula themendelo dza vhułoli a dzi kwami fhedzi ofisi yavho, fhedzi zwino yo no engedzea u ya kha vhakwameaho vha re na vhułifhinduleli ngomu ha mimasipala – u fana na yuniti dza ngomu dza vhułoli, komiti dza vhułoli na komiti dza akhaundu dza tshitshavha dza masipala.

“Kha miñwe mimasipala, themendelo dza vhakwameaho a dzo ngo itwa, zwe zwa ita uri zwi ri kondèle u vha na masiandaitwa mavhuya kha mvelelo dza vhułoli. Ndi zwa ndeme u dzhiela nzhele uri miñwe mimasipala a yo ngo ita mbekanyamushumo dze dza thomiwa nga zwikwama zwa lushaka na mihasho ya vhuvhusi ha tshumisano u ḥuwedza mvelelo mbuya dza vhułoli na vhurangeli ha ndisedzo ya tshumelo. Miñwe mimasipala a yo ngo fhindula thikhedzo ya vhurangeli uhu ha mihasho ya ndeme ine ndivho dzayo ndi u khwinisa vhuvhusi mivhusoni yapo nga u angaredza na kha mimasipala ine a i khou shuma zwavhuđi,” vha tshi engedza.

Vho Makwetu vho ombedzela uri vhurangaphanda vhu fanela u vha hone vhu rangaho nga ndila yavhuđi u itela vhułifhinduleli, na uri arali mvelelo dza vhułoli dzi sa takadzi, nungo dzi fanela u iswa kha u tandulula u kundelwa ha sisiteme ho topoliwaho hu na uri hu ḥewe mutsiko vhałoli uri vha shandukise mawanwa avho.

Masiandaitwa mavhi a u kundelwa ha vhułifhinduleli kha matshilo a vhadzulapo

U kundelwa u vha na vhułifhinduleli kha mivhuso yapo zwi na masiandaitwa mavhi kha matshilo a vhadzulapo, hu tsivhudza Vho Makwetu.

“Hu si na vhułifhinduleli, mimasipala i a kondelwa kana u kundelwa u swikeleta zwipikwa zwayo. Izwi zwi fhedza zwi tshi kwama vhadzulapo vhane vho ḥitika nga mimasipala kha ndisedzo dza tshumelo.”

Vhułoli ha Mułoli Mbalelano wa Afrika Tshipembe ho sumbedzisa fhethu huvhili ha ndeme hu kwameaho, afho ndi kha:

- Mutakalo wa masheleni a mimasipala
- Ndisedzo na ndondolo ya themamveledziso ya masipala

Tsumbo dzi sumbauro uri u kundelwa ha vhudifhinduleli zwi kwamisa hani matshilo a vhadzulapo nga ndila mmbi dzi katela:

Mutakalo wa masheleni a mimasipala

U kongelwa u kuvhanganya zwikolodo zwa vhashumisi vha tshumelo dza masipala ho vha ho ḥandavhuwa. Kha nyimele idzi, Ndi mafhongo a ḥivheaho uri mimasipala i ḥo kundelwa u linganya bugu dzayo. Yo ḥangana yothe, 34% wa mimasipala yo bula mashumisele a masheleni e a fhira mbuelo yayo – ḥhanganyelo ya ḥahalelo ya mimasipala iyi yo vha R5,8 bilioni.

Thaidzo dza masheleni a mivhuso yapo dzo kwamesa hafhu zwihiulu vhanne vha kolodwa. Masiandaitwa a u sa kona uhu u badela vha kolodwaho o vhonalesa kha masheleni manzhi a kolodwaho a ndisedzo ya muḍagasi na mađi kha Eskom na bodo dza mađi.

Mavundu maṭanu o tandulula izwi musi a tshi vhaba u da ha khakhathi ya masheleni nga kha u dzhenelela ha vundu nga u vhea ḥhanganyelo ya mimasipala ya 18 fhasi ha ndangulo ya vundu.

Muṭoli Mbalelano vho sumbedza uri: “na musi nyimele mmbi ya ikonomi i na tshanda kha u tsa ha mutakalo wa masheleni a mimasipala, minzhi i khou tou sa langula masheleni ayo nga ndila ine ya fanela u a langa ngayo. Sa tsumbo, ri khou vhiga tshumiso i so ngo teaho na kutambisele kwa masheleni zwe zwa swika R1,3 bilioni fhasi ha ḥwaha une wa khou ḥoliwa. Aya ndi masheleni o lozweaho. Khonadzeo ya u lozwa R1,6 bilioni ya vhubindudzi ho itwaho na VBS Mutual Bank na zwone zwe kwamesa maimo a masheleni a mimasipala ya 16 yo kwameaho, nahone zwe vha na masiandaitwa kha ndisedzo ya themamveledziso na ndondolo ya dzithandela.”

U kundelwa kha mveledziso na ndondolo ya themamveledziso

Vhuṭoli ha Muṭoli Mbalelano wa Afrika Tshipembe ho dovha hafhu ha topolwa tshivhalo tsha u kundelwa kha mveledziso na ndondolo ya themamveledziso nga mimasipala. Izwi zwe katela u sa shumisa magavhelo othe, u lenga u fhedza dzithandela, na u sa tevhela vhusimamilayo ha ndangulo ya marengele a muvhuso.

Vho Makwetu vho sumbedzisa sa mbilaelo ya ndeme “tshaeho ya u sa sedzesu themamveledziso ya mađi na vhuthathatshili”. Vha ri nyimele ya mađi na/kana themamveledziso ya vhuthathatshili a zwe ngo asesiwa nga 32% wa mimasipala i re na vhudifhinduleli ha mađi na vhuthathatshili; nahone khamusi hafhu ya mimasipala a i na mbekanyamaitele ya ndondolo. “Zwi vha zwe lavheleliwa zwenezwo, uri 39% ya mimasipala ye ya dzumbulula ndozwo ya mađi yo vhiga ndozwo i fhiraho 30%, zwi vhangaho ndozwo nga u angaredza i henehfa kha R2,6 bilioni.”

Vho dovha hafhu vha sumbedzisa uri ndondolo ya dzibada na yone a yo ngo itwa, ngeno hu na nyimele ya dzibada dzi so ngo asesiwaho nga 23% wa mimasipala i re na vhudifhinduleli ha dzibada na 41% ine a i na pulane ya ndondolo.

Afha fhasi ndi tsumbo dza u kundelwa vhudifhinduleli kha themamveledziso ya mamasipala:

Metsimaholo – Midavhi ya mitambo ya Oranjeville (Free State)

U fhatwa ha midavhi ya mitambo ngei Oranjeville zwo vha zwo gaganyelwa masheleni a linganaho R21,9 miljoni. Masipala wo shumisa R21,7 miljoni kha thandela iyi, zwine zwa vha 99,1% ya masheleni o gaganyelwaho. A zwo ngo khwaṭhisizedzwa uri zwavhukuma ho vha na ndisedzo ya tshumelo kha masheleni o badelwaho, nga nn̄da ha luhura, a ro ngo vhona zwifhaṭo musi ri tshi hu dalela.

Mafikeng – u khwinisa zwiṭaraṭa First na South (North West)

Thandela yo fhedzwa yo no lenga nga miñwedzi ya rathi, nga mulandu wa u shaeha ha vhudavhidzani na tshumisano vhukati ha vhakwameaho vho fhambanaho, hu tshi katelwa na masipala, muinhiniyara mueletshedzi, mufhaṭi, khantselara ya wadi na tshitshavha.

Musi ri tshi dalela afha fhethu, vhaṭoli vho vhona hafhu uri vhulapfu ha ndila yo fhedzwaho a vhu eđani naho bulwaho ngomu ha kontiraka. Ho shumisawa R4,2 miljoni nga ndila mmbi kha thandela iyi.

Mopani District – u lugisa na u ita mielo yo teaho ya phaiphi dza semennde dza asibesitosi ngei Lulekani (Limpopo)

Thandela yo vha yo pulanelwa u fhelelwa nga 30 Fulwi 2018, ya sudzuluselwa kha ja 15 Phando 2019 nga mulandu wa u lenga ha maitele a vhurengi a muvhuso zwe zwa ita uri thandela i newe muthu zwi tshi vho ya mafheloni a ḥwaha. Nga n̄tha ha zwenezwo, masipala a wo ngo tevhela ndangulo ya vhusimamilayo ha kurengele kwa muvhuso, vhunga komiti ya ṭola thandela ye ya ḥea thandela iyi yo vha i songo vhumbwa nga ndila yo teaho.

Zwivhangi zwa kundisaho vhudifhinduleli

Muvhigo wa Muṭoli Mbalelano u sumbedza zwi tevhelaho sa zwinwe zwi hulwane zwi shelaho mulenzhe kha u kundelwa vhudifhinduleli na u vhuela murahu ha mvelelo dza vhuloli:

- Vhurangaphanda, vhalanguli vhahulwane na vhaofisiri vho kundelwa u bveledza, u thoma na u ita vhulavhelesi ha dzisisiteme na maitele a ndangulo ya ngomu, hu tshi katelwa na nyito ya vhululamisi.
- Zwikhala na u sa dzika kha poswo dza ndeme zwo ongolowisa dzisisiteme na khwiniso nahone zwa kwama vhukoni ha khorotshitumbe u dzhieila vhatu vhukando.
- Vhaofisiri vha ndeme vhane vha shaya zwikili zwo teaho na vhukoni ha u vhiga masheleni vha vhanga u ḫitikesa nga vhaeletshedzi vha mabindu nahone zwo vha na masiandaitwa mavhi kha vhupulani ha masheleni, u vhulunga dzirekhodo na u vhiga.
- Tshaeho ya maitele a vhusedzulusi na vhulavhelesi khathihi na vhaofisiri vha sa dzhielwi vhukando ha ndaṭiso ha mashumele a sa fushi.
- Vhaofisiri vha shayaho zwikili zwo teaho, vhukoni kana mapfesesele kwao a ḫhodea dza ndangulo na vhuvhigi u itela mafhungo a mashumele.
- Vhurangaphanda na vhaofisiri vha masipala vhane nga khole vha nyadza mishumo yavho na u sa tevhela vhusimamilayo, zwine a zwo ngo tandululwa zwavhuḍi nga kha maitele a u dzhia vhukando kha vho khakhaho.

B. Mvelelo dza vhuṭoli

Kha vhuṭoli ha የwaha, Muṭoli Mbalelano wa Afrika Tshipembe u ታola zwithu zwi tehelaho:

- Makumedzele a khwine na u sa vha hone ha vhuṭudzeturudze kha zwitatamennde zwa masheleni
- Mafhundo a mashumele a fulufhedzeaho na hone a vhukuma hu u itela ndivho ya u vhiga zwipikwa zwa mashumele zwe zwa dzula zwo tiwa
- U tevhela vhusimamilayo hothe vhu langaho mafhundo a masheleni

Zwiimisa zwo ታoliwaho zwi swikelela vhuṭoli ho kunaho musi zwitatamennde zwa masheleni zwi sa solei, hu si na mawanwa a vhuṭoli kha u vhiga nga ha zwipikwa zwo dzulaho zwo tiwa na u tevhela vhusimamilayo.

Thanganyelo ya tshumiso ya mugaganyagwama ya mivhuso yapo nga 2017-18

Tshumiso ya masheleni ya mugaganyagwama wa mimasipala nga 2017-18 yo vha i R376,49 bilioni. Mimasipala i re na vhuṭoli ho kunaho yo imelwa nga R9,51 bilioni (3%) ya masheleni aya, ngeno እላ i re na mawanwa a sa solei yo imelwa nga R237,44 bilioni (62%). Mimasipala i re na vhuṭoli vhu soleaho i tshi ita R77,48 bilioni (21%) ya ትhanganyelo ya mugaganyagwama, ngeno vho እላ i re na mawanwa mavhi na mbilaelo yo imelwa nga R23,62 bilioni (6%). Mimasipala i re na vhuṭoli vhu takadzaho i ይдана na R28,44 bilioni (8%) ya ትhanganyelo ya tshumiso ya mugaganyagwama.

U sudzuluwa kha mvelelo dza vhuṭoli ha mimasipala

Mavundu a rathi fhedzi kha a ተhe o vha na mimasipala i re na vhuṭoli ho kunaho, sa zwe zwa sumbedziswa afho fhasi:

Manweledzo afha fhasi a sumbedza uri mavundu o fhambanaho, u ya nga mutevhe wa alifabethe, o shuma hani fhasi ha አንዋҳາ une wa khou ታላዋ:

Eastern Cape

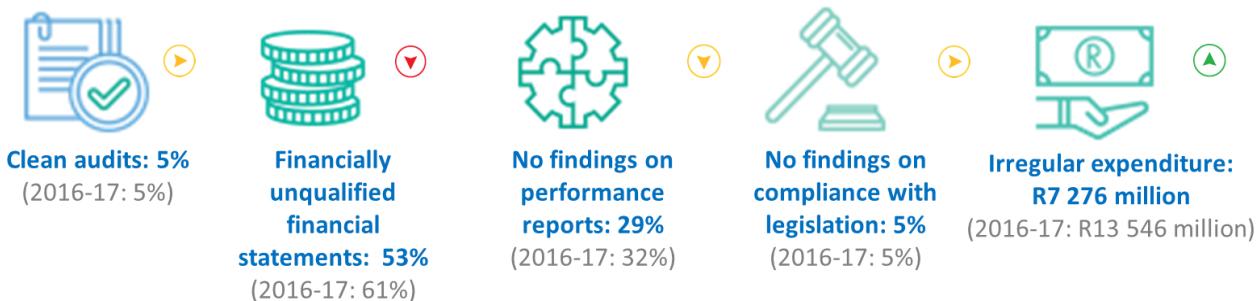
Mvelelo dza vhutoli ha vundu ili dzi sumbedza u humela murahu, ho vhumbwaho nga zwithu zwiṭanu zwa u humela murahu na zwina zwi sumbedzaho u khwinifhadzea. Tshivhalo tsha mimasipala tsho wanaho mawanwa a soleaho tsho engedzea u bva kha 39% አንዋҳາ wo fhiraho u ya kha 47% kha አንዋҳາ une wa khou ቃላዋ.

Nga u angaredza mutakalo wa masheleni a mimasipala vunduni wo humela murahu, vhunga 76% ya mimasipala yo vha na zwisumbi zwa mutakalo wa masheleni zwi vhilaedzaho kana i tshi ታດा u dzhenelela ha vundu, hu tshi vhambedzwa na 66% አንዋҳາ wo fhiraho. Kha iyi mimasipala, 29% (2016-17: 21%) yo ታንጋና na thaidzo dza masheleni a bvaho na a dzhenaho na khaedu dza u kona u shuma.

Muṭoli Mbalelano vho fhululedza mimasipala vunduni kha u shumisa 96% wa magavhelo e a vha o avhelwa mveledziso ya themamveledziso.

Uri vundu ገዢ khwinise mvelelo dzalo, Vho Makwetu vha tsivhudza uri “vhurangaphanda ha polotiki na ha ndaulo vhu fanela u lwisa u sika mvelele ine ya ፍስተኛ ita uri hu vhe na mivhuso yapo i re na vhudifhinduleli nahone i shumaho. Thouni ngei ነገሮች i fanela u sedzesha vhurangaphanda ha mikhwa yavhuđi na vhuvhusi havhuđi, hu tikedzwaho nga ndaulo i re na tshomedzo dzoቻ hu na u ombedzela u thivha zwikhala zwa mishumo ya mulangi wa masipala na muofisiri muhulwane wa masheleni nga vhatru vha re na vhukoni u itela u ታኅበር የዚሁዳሪያ የዚሁዳሪያ”.

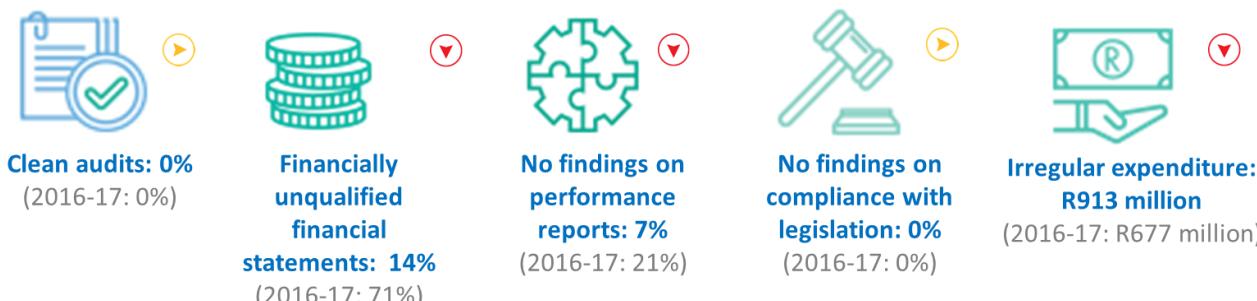
Girafu afha fhasi i n̄ea manweledzo matuku a uri vundu lo shuma hani fhethu ha vhutoli ho fhambanaho:

Free State

Mułoli Mbalelano hafhu vho t̄ahisa mbilaelo nga ha tshiiimo tsha mamasipala vunduni ilj vha tshi dzhieila nzhele uri: Vhupo ha mivhuso yapo ya Free State ho tana u kwashekana ho fhelelaho ha ndangulo dza ngomu saizwi vhurangaphanda ha polotiki na ha ndaulo vunduni, hafhu, ho sumbedza u sa tevhela u khwinisa vhudifhinduleli halo ha masheleni na ndangulo ya mashumele. "Vhurangaphanda a ho ngo shumisa themendelo dzashu u vhona uri hu na vhudziki na uri zwikhala zwa mishumo ya ndeme zwi khou valiwa, na musi vho vha vho fulufhedzisa u ita ngauralo. Izwi zwe vhanga u vhuela murahu mvelelo dza vhutoli kha masipala, ndisedzo ya tshumelo na mutakalo wa masheleni. Maimo a t̄odeaho a vhulavhelesi nga vhothe vha netshedzaho tsireledzo vunduni haho kha vhunzhi ha mamasipala nahone a ri na vhutanzi arali hu na maya u funaho wa polotiki u ita zwithu zwe teaho hu u itela muhumbulo wavhud, zwihiusa nga mulandu wa u dzhenelela ha vhorapolotiki zwine zwa tshinyadza vhuvhusi havhud."

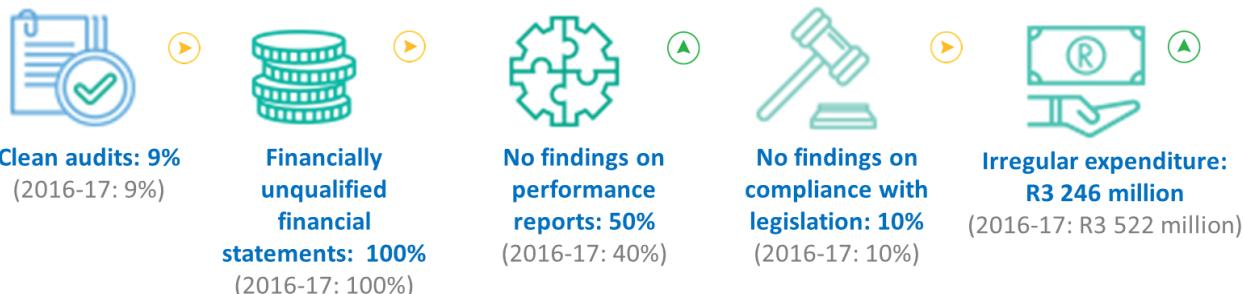
Vho Makwetu vha ri thaidzo ya masheleni vunduni ilj i khou vha mbilaelo ya shishi. "Naho miñwe ya mamasipala yo vhewa fhasi ha ndangulo ya vundu, izwi a zwe ngo thusa, vhunga hu sa khou vha na u khwinifhadzea ha masheleni kha mamasipala iyi. Vhunzhi ha mamasipala vunduni yo tea u dzhenelelw Iwa khombekhombe nga vhulangi ha vundu, zwine zwi itea musi masipala u kha thaidzo ya masheleni khulu nahone u khou kundelwa u swikelela zwipikwa zwawo zwa u netshedza tshumelo dza mutheo kana u swikelela zwe wa fulufhedza zwa masheleni; huno, a hu na tsheo ye ya dzhiwa nga vhurangaphanda ha vundu u ita zwe ranelwaho nga ndayotewa. Nga mulandu wa zwenezwo, mamasipala i khou bvela phanda t̄hotħela hune masheleni a t̄odeaho a khou fhira ndaka ya masipala nga R4,8 biljoni ḥwaha wo fhiraho u ya kha R6,1 biljoni ḥaṇwaha."

Gauteng

Muvhuso wapo wa Gauteng wo khwathisedza mvelelo dzawo dza vhutoli dza 2017-18 nga masipala muthihi wo wanaho vhutoli ho kunaho. Tsenguluso ya mvelelo dza vhutoli a dzi kateli Emfuleni, he mvelelo dza vhutoli a dzo fhelela nga ḋuvha ḥo tiwaho nga mulandu wa mbilaelo dza tsireledzo masipalani uyu, zwe zwa vhanga u imiswa ha tshifhinga nyana ha maitelel a vhutoli. Muṭoli Mbalelano vho fhululedza Midvaal nga u khwathisedza mvelelo dzo kunaho dza vhutoli miñwaha miñanu yo fhiraho. “Sa zwe zwa sumbedziswa miñwahani yo fhiraho, izwi zwo vha nga mulandu wa masipala u tshi shumisa ndowelo mbuya, u fana na u ita vhulavhelesi tshifhinga tshoṭhe ha u thomiwa ha pulane dza nyito u itela uri hu tandululwe vhutudzetudze ha ndangulo ya ngomu na u shumisa zwavhuđi masiandaitwa. Ndowelo idzi arali itwa u mona na vundu, mvelelo dza vhutoli dzi ḫo khwinifhadzea u ya phanda.”

Vho Makwetu vho dovha hafhu u fhululedza mimasipala ya vundu kha u wana 100% mihumbulo ya vhutoli i si na mawanwa lwa miñwaha miraru yo fhiraho. Gauteng ndi ḥone vundu ḥi ḥothe ḥi si na mawanwa a soleaho. Fhedzi, khwalithi ya zwitatamennde zwa masheleni zwe zwa kumedzwa mathomoni u itela vhutoli zwo humela murahu, vhunga 30% ya mimasipala (2016-17: 40%) yo kumedza zwitatamennde zwa masheleni zwi sumbaho vhungoho ha zwitatamennde.

KwaZulu-Natal

Mvelelo dza vhutoli dzi khou bvela phanda u tsa nga nwaha wa vhuvhili nga murahu ha dzikhetho na u dzheniswa ha vhurangaphanda vhuswa ha polotiki na ha ndaulo vunduni. Mvelelo dzi sumbedza u humela murahu ha mimasipala ya ṭahe u bva ḥwaha wo fhiraho, zwo itwaho nga u humela murahu ha 14 na khwiniso ḥhanu. Ho vha na u fhungudzea huhulu kha tshivhalo tsha mimasipala i re na vhutoli ho kunaho u bva kha ya rathi u ya kha muthihi; na u engedzea kha tshivhalo tsha mimasipala i re na mawanwa a khwiniseasho u itela matshelo u bva kha 14 u ya kha 18.

“Ro dovha hafhu ra vhona na u vhiga uri vhurangaphanda khathihi na ndangulo vhu a ongolowa u ita zwithu, kana ha sa ite na luthihi, u ya kha tswayo dza tsivhudzo dzi tshe nnu na themendelo dze ra dzulela u davhidzana musi ro ḥangana. Ndangulo dza ngomu dza ndeme a dzo ngo dzhielwa n̄ha. Ndi zwa ndeme u dzhiela nzhele uri maimo a mitsiko na u shushedza, u thudzela

kule na khakhathi, zwo engedzea nga tshifhinga tsha u ita na u vhiga vhutoli hashu, vhunga vhurangaphanda na ndaulo ho vha hu fhasi ha mutsiko u swikelela mvelelo dza khwine dza vhutoli. Izwi zwithu zwo tangana na migwalabo ya ndisedzo ya tshumelo zwo ita uri vhupo ha vhutoli vhu kondé na u vha khaedu kha zwigwada zwa vhutoli zwashu,” vha a dzumbulula Muṭoli Mbalelano.

“Vhunzhi ha khaedu u mona na mivhuso yapo dzo fhambana nahone dzi ḥoda u dzhieila n̄tha khathihi na tandululo ya tshifhinga tshilapfu. Hafhu, hu na u vhuela murahu ha mutheo hune tshiñwe tshifhinga ha si sedzwe, hune hu a leluwa u lugisea na u ḥavhanya nga u tandulula zwivhumbi zwa sisiteme ya ndangulo ya ngomu,” vha a tsivhudza Vho Makwetu.

Clean audits: 2%
(2016-17: 11%)

Financially unqualified financial statements: 65%
(2016-17: 73%)

No findings on performance reports: 40%
(2016-17: 48%)

No findings on compliance with legislation: 4%
(2016-17: 12%)

Irregular expenditure: R2 943 million
(2016-17: R2 333 million)

Limpopo

Mimasipala ngei Limpopo yo sumbedzisa khwinifhadzo ḥukhu kha mvelelo dza vhutoli nga u angaredza nga 2017-18 na khwinifhadzo ya mimasipala mivhili. Fhedzi, u khwinifhadzea uhu ho vhangwa nga vhaeletshedzi vha mabindu u fhira uri ndi nga mulandu wa nungo dza vhurangaphanda kha u tandulula vhutudzeṭudze ha ndangulo ya ngomu.

“Nga murahu ha mvelelo dza vhutoli dzo khwinifhadzeaho nga 2015-16, he nahone ha vha ho thuswa nga vhaeletshedzi vha mabindu, ro tsivhudza nga ha u ḥitikesa nga vhaeletshedzi zwine zwa thusa kha u khwinisa khombo ya mvelelo dza vhutoli. Tsivhudzo dzashu a dzo ngo dzhielwa n̄tha nahone nga mulandu wa zwenezwo nga 2016-17 u khwinifhadzea uhu ho vha kuhinganyana, vhunga nga u angaredza mvelelo dza vhutoli do humela murahu.

“Ri ḥuṭuwedza hafhu vhurangaphanda ha vundu u vhona uri mvelele ya vhudifhinduleli i khou shumiswa nahone uri maimo oṭhe a vhulangi na vhurangaphanda a ḥanganedza vhudifhinduleli kha u khwinisa mvelelo dza vhutoli. Ndi zwa ndeme uri khorotshitumbe dza mimasipala dici maandafhadziwe, zwi hulusa kha vhupo ha u tevhela milayo, u ita mushumo wavho wa vhulavhelesi zwavhuḍi u itela u thivhela nyimele ine mimasipala ya sokou vha na ndozwo ya masheleni zwi so ngo tea, u fana na u ita vhubindudzi zwi si mulayoni. Thouni i fanela u vhewa hangei n̄tha (nga vhalangi vhahulwane, mulanga masipala na ḥedorobo) uri a hu nga do tendelwa mashumele mavhi na vhukhakhi. Izwi a zwi nga thusi fhedzi u khwinisa mvelelo dza vhutoli fhedzi zwi do vha na masiandaitwa mavhuya hafhu na kha ndisedzo ya tshumelo.”

Clean audits: 0%
(2016-17: 0%)

Financially unqualified financial statements: 31%
(2016-17: 33%)

No findings on performance reports: 8%
(2016-17: 12%)

No findings on compliance with legislation: 0%
(2016-17: 0%)

Irregular expenditure: R1 063 million
(2016-17: R1 879 million)

Mpumalanga

Mpumalanga a lo ngo kona u farelela kha khwiniso ya mvelelo dza vhuṭoli dza 2016-17 nahone lo tou vhuela murahu zwihiulu nga 2017-18. Ndi masipala muthihi fhedzi we wa wana mvelelo dza vhuṭoli dzo khwinifhadzeaho na mawanwa a sa solei kha vhuṭoli ho kunaho. Mimasipala ya ṭahe yo vhuela murahu u bva kha ḥwaha wo fhiraho. U vhuela murahu uhu ho vhangiwa nga tshaeho ya ndangulo dza ngomu dzo teaho dzi shumiswaho zwavhuđi, zwine zwo vhanga vhupo ha ndangulo vhu songo dzikaho.

“Naho ro ḥea mulaedza washu wo khwaṭhaho wa miñwaha yo fhiraho, ri tshi khou ita khuwelelo kha mivhuso yapo na vhurangaphanda ha vundu uri vhu tandulule u kundelwa kha vhudifhinduleli nga u dzikisa mivhuso yapo. (sa tsumbo, u ḫadza zwikhala zwa mishumo na u maandafhadza mivhuso yapo) na u thoma masiandaitwa kha vhaṭa vha khakhelaho milayo ya vhuvhusi, vundu a lo ngo tevhela mulaedza uyu, zwo vhangaho kha u vhuela murahu uhu ha mvelelo dza vhuṭoli,” vha ralo Muṭoli Mbalelano.

Clean audits: 5%
(2016-17: 10%)

Financially unqualified financial statements: 42%
(2016-17: 68%)

No findings on performance reports: 42%
(2016-17: 42%)

No findings on compliance with legislation: 5%
(2016-17: 11%)

Irregular expenditure: R1 314 million
(2016-17: R1 936 million)

Northern Cape

Mvelelo dza vhuṭoli dzo vhuela murahu, mimasipala miraru yo bva kha mawanwa a fushaho u ya kha a sa fushi, na mimasipala mivhili yo bvaho kha mawanwa a fushaho u ya kha a sa fushi na luthihi.

Nga u angredza u vhuela murahu uhu hu khwaṭhisedza uri mulaedza wa Muṭoli Mbalelano wa vhudifhinduleli we wa fhiriswa tshifhinga tshoṭhe vunduni miñwahani mivhili yo fhiraho a wo ngo tevhelwa. Mulaedza uyu u katela, vhukati ha zwiñwe, mulangi wa masipala, ḥeñorobo na vhalangi vhahulwane vha vhe na vhudifhinduleli na vhashumi fhasi havho. “Vhunga izwi zwi songo itea, mawanwa a fanaho a vhigwa ḥwaha nga ḥwaha tshifhinga tshinzhi, zwine zwa khwaṭhisedza uri vhudifhinduleli ha ndangulo ya mashumele na masheleni vhu khou bvela phanda u ḫothela.”

Clean audits: 3%
(2016-17: 3%)

Financially unqualified financial statements: 42%
(2016-17: 46%)

No findings on performance reports: 27%
(2016-17: 23%)

No findings on compliance with legislation: 4%
(2016-17: 4%)

Irregular expenditure: R586 m
(2016-17: R283 m)

North West

U endela u tsela fhasi ha ili vundu hu khou bvela phanda musi ri tshi vhona u vhuela murahu huhulu kha mvelelo dza vhu \ddot{t} oli. A hu na masipala na muthihi wo wanaho vhu \ddot{t} oli ho kunaho, ngeno tshivhalo tsha mihumbulo i so ngo kunaho kha masheleni tsho tsa u bva kha mivhili u ya kha muthihi nahone tshivhalo tsha mihumbulo mivhi ya mawanwa tsho engedzea u bva kha ya malo u ya kha 13. Mvelelo dza vhu \ddot{t} oli ha mimasipala ya sumbe dzo vhuela murahu, ngeno mimasipala mivhili fhedzi i khou khwinifhadzea.

“Mvelelo idzi dza vhu \ddot{t} oli, dzo vhifhesaho u bva 2012-13, dzi sumbedzisa uri vhudifhinduleli vhu khou \ddot{t} hethela, u sa tevhela mulaedza hu re khagala na themendelo, vhubva na u shaeha ha u dikumedzela kha u tandulula fhethu ha ndeme ha mbilaelo khathihi na u sa funa ha vhorapolotiki u shumisa masiandaitwa. Naho vhurangaphanda ho fulufhedzisa u tandulula zwivhangi na vhu \ddot{t} udze \ddot{t} udze ha ndangulo, a ho ngo ita izwi luvhilo lwo teaho kha milaedza yashu nga ha u tandulula khombo na u khwinisa ndangulo dza ngomu. U sa dzika ha polotiki vunduni na thouni ya vha \ddot{a} vha re na maanda a vhuvhusi zwo sika vhupo vhu si havhu \ddot{d} i ha vhudifhinduleli, vhuvhusi havhu \ddot{d} i na u shumisa masiandaitwa.”

Clean audits: 0%
(2016-17: 0%)

Financially unqualified financial statements: 5%
(2016-17: 10%)

No findings on performance reports: 14%
(2016-17: 10%)

No findings on compliance with legislation: 0%
(2016-17: 0%)

Irregular expenditure: R3 236 million
(2016-17: R3 310 million)

Western Cape

Naho vundu ili kha di vha tshivhalo tshihulusa tsha mimasipala i re na vhu \ddot{t} oli ho kunaho i re heneffa kha 40%, mvelelo dzalo dza zwino dzi sumbedza u humela murahu huhulu hu tshi vhambedzwa na 2016-17 (70%). Ro kona u vhona uri u kundelwa hu \ddot{t} uku kha ndangulo kha mi \ddot{n} we ya mimasipala kha vundu ili ndi nga mulandu wa u sa tevhela maduvha a u kumedza \ddot{t} hodea dza zwitatamennde zwa masheleni u itela vhu \ddot{t} oli, u sa tevhela \ddot{t} hodea dza kurengele kwa muvhuso fhethu ho no topolwaho na u itwa nga vhalangi nga murahu ha vhu \ddot{t} oli. Nga heyi

mihumbulo a ri tendi uri u kundelwa uhu huṭuku kana u kheluwa kha ndangulo ndi tsumbo dza u kwashekana ha sisiteme kha sisiteme dza ndangulo ya ngomu, fhedzi muvhigo wo fanelu u sumbedzisa zwo iteaho u thivhela u neta ha vhalangi.

Clean audits: 40%
(2016-17: 70%)

Financially unqualified financial statements: 89%
(2016-17: 93%)

No findings on performance reports: 86%
(2016-17: 89%)

No findings on compliance with legislation: 43%
(2016-17: 79%)

Irregular expenditure: R667 million
(2016-17: R165 million)

Minisita wa kale wa Muhasho wa Mafhungo a Sialala na Vhuvhusi ha Tshumisano, Dr Zweli Mkhize (COGTA) vho tendelana na mulaedza wa Muṭoli Mbalelano wa u tsa ha vhudifhinduleli kha mivhuso yapo. Vho vhudza dzulo ḥa vhuṭoli nga ha mivhuso yapo ḥe ḥa farelwa ngei Durban uri “mimasipala a yo ngo guda tshithu kha mvelelo dza vhuṭoli dzo fhiraho” vhunga i tshi kha di bvela phanda u kwamiwa nga u kundelwa ha sisiteme he Muṭoli Mbalelano a vhu sumbedza, hu tshi katelwa na u ita themendelo nga ha uri hu nga tandululwa hani vhukondi uhu. Muṭoli Mbalelano vha ri vho ṭuṭuwedzwa nga haya maambiwa ane a vha tshipiḍa tsha u dzhenelela kha ndangulo ya masheleni o dizainelwaho u thusa mimasipala ine ya si khou shuma zwavhuđi.

Vha Makwetu vha ri ofisi yavho i tikedza tshoṭhe vhurangeli vhuňwe na vhuňwe vhune ndivho yaho ndi ya u khwinisa sisiteme ya vhuvhusi kha mimasipala “u thivhela u humela murahu kha mvelelo dza vhuṭoli hu ra khou hu vhona”.

Vho amba uri: “Tshe ra zwi amba lwa miňwaha, vhuńhi ha thaidzo dza mimasipala dzine ra khou bvela phanda u dici sumbedzisa ንwaha muňwe na muňwe dici nga shandukiswa nga kha vhurangaphanda vhu re na maanda, ha mikhwa yavhuđi na nungo kha ndango na khorotshitumbe, nga thikhedzo ya muvhuso wa vundu.”

“Hafhu, vhala vha re na mushumo wavho ndi wa mivhuso yapo na vhulavhelesi vha fanelu u vhona uri milayo ya mutheo ya vhudifhinduleli, yo fhaṭwaho yo ḫitika nga ndangulo dza ngomu na vhuvhusi havhuđi zwi hone. Musi izwi zwa mutheo zwo shumiswa zwiimiswani, mimasipala i ḫo vha i fhethu havhuđi ha u ita mushumo une wa lavhelelwaga zwitshavha zwine ya thusa zwone.”

Magumo

U vhea ḥafulanī muvhigo uyu zwi khou itea fhasi ha zwithu zwiraru zwi re na vhushaka zwi no khou itea zwine zwa katela mushumo wa vhurangaphanda kha u tandulula vhułudzełudze kha vhudifhinduleli; u engedza maanda a ofisi ya Mułoli Mbalelano na masiandaitwa o lavhelelwaho a khwiniso iyi kha mivhuso yapo.

Mushumo wa vhurangaphanda kha u tandulula u ḥothela ha vhudifhinduleli kha mimasipala

Vho Makwetu vho amba uri u tsa zwiłuku ha zwino ha vhuvhusi zwi kwamaho mivhuso yapo zwi nga shandukiswa fhedzi arali vhurangaphanda ho vha vhu tshi nga ranga phanda kha zhendedzi na tshanduko dza ndaulo yo kunaho kha sekithara ya tshitshavha.

“Vhurangaphanda vhu ḥea ndila hangei n̄tha kha dzangano ḥiñwe na ḥiñwe. Arali vharangaphanda vha dzangano vha si na mikhwa; vha sa tevheli milayo ya vhuvhusi, u tevhedza zwo teaho na ndangulo nahone vha so ngo ḥikumedzela u ḥana na u vha na vhudifhinduleli, zwi do dzhena na kha vhashumi vha fhasi vha dzangano. Mafheleloni, mvelele ya u sa vha na mikhwa, u sa dzhieila vhukando na u sa shuma zwi do bvelela, zwine zwa vhanga u wa ha dzangano.

“Vharangaphanda mivhusoni yapo zwenezwo vha fanelia tshimbida mimasipala uri i bvelele. Vha fanelia u dzhia vhudifhinduleli kha u ḥothela ha vhudifhinduleli mimasipalani nahone ndi mushumo wavho u shandukisa nyimele iyi.”

Mułola Mbalelano vha ri vhurangaphanda ha mivhuso yapo vhu katela mulangi wa masipala na vhañwe vhalangi vhahulwane vhane vha na vhudifhinduleli ha ndaulo na ndisedzo ya tshumelo ya masipala; vhurangaphanda ha polotiki (muphirimia, mirađo ya khorotshitumbe, na ḥohoh dza mihasho ya vundu ine ya tikedza mivhuso yapo). Phalamennde ya vundu, vha tshi engedza, nayo i na mushumo wa vhurangaphanda une ya fanelia u ita sa tshipiđa tsha mushumo wa vhulavhelesi.

Vho Makwetu vha na fulufhelo uri arali vhurangaphanda kha maimo othe aya mararu ha sedzesia kha mafhingo a ndeme a tevelaho, tshiimo tsha zwino tsha vhuvhusi mimasipalani tshi nga shanduka:

- Thouni ngei n̄tha – vhurangaphanda ha mikhwa, vhuvhusi havhudi na vhudifhinduleli
- U thola vhashumi na u dzikisa ndaulo – hu sa dzhenelelwaho nga vhorapolotiki
- U konisa na u kombetshedza kha sisiteme ya ndangulo ya mashumele na masheleni
- Tshifhinga tshothe, nga ndila yo teaho na u ḥavhanya u dzhia vhukando kha vhukhakhi

U engedzwa ha maanda a Muṭoli Mbalelano u thusa u khwinisa vhudifhinduleli kha sekithara ya tshitshavha

Vho Makwetu vha ri ofisi yavho, sa tshiimiswa tsha shango tshihulwane tsha vhutoli, i dzulela u pferesa zwa uri i na mushumo wa ndeme une ya fanela u ita kha vhudifhinduleli ha sekithara ya tshitshavha, na uri maanda maswa o ḥnewaho ofisi yavho nga phalamennde a ḫo konisa uri vha bvele phanda u shela mulenzhe kha u tshimbidza tshanduko ya ndaulo yo kunaho.

“Maitele a vhudifhinduleli kha mivhuso yapo ha khou shuma nga ndila ine a fanela u shuma ngayo. Hu khou ḫi vha na khuwelelo ya uri hu itwe zwinzhi – zwihiulusa nga ofisi ya muṭoli. Nga kha thikhedzo ya komiti ya vhulavhelesi ya phalamennde, Mulayo wa Vhuṭoli wa Tshitshavha wo khwinisa uri u ri ḫee maanda manzhi a u khwinisa vhudifhinduleli kha sekithara ya tshitshavha.

“Ndivho ya tshanduko a si u dzhia mishumo ya mulangi wa masipala, ḫedorobo kana khorotshitumbe, vhunga vhudifhinduleli havho vhu khagala ngomu ha vhusimamilayo ha masipala. Ndi u tou dzhenelela hune vhudifhinduleli uho a vhu khou itwa naho ro ḫivhadza vhurangaphanda nga ha vhuṭudzeṭudze vhune ha fanela u sedzuluswa na u tandululwa.”

Tshanduko dici ḫo thusa hani u khwinisa vhudifhinduleli mivhusoni yapo

Muṭoli Mbalelano vha ri tshanduko dici ḫea ofisi yavho maanda o engedzwaho, ane a katela maanda a u rumela vhuṭudzeṭudze kha madzangano o teaho uri a ite tsedzulosu; khathihi na maanda a u ḫea nyito dza ndulamiso dici vhofhaho u itela uri vhuṭudzeṭudze vhu tandululwe, hu tshi katelwa na u wana masheleni o lozweaho nga mulandu wa vhukhakhi murahu.

“Ri khou di amba na vhonedorobo, vhalangi vha masipala na mirađo ya khorotshitumbe nga ha tshanduko na masiandaitwa adzo sa tshipida tsha maṭano ashu a ndilani. Ro sumbedzisa uri u ḫivhadzwa ha khontseputhi ya vhuṭudzeṭudze a si ndingo dza u ḫisa maṛwe maga a ndaṭiso fhedzi ndi maitele ane a khou engedza na u khwaṭthisa ndangulo ya mashumele na masheleni, zwine nga murahu zwi ḫo shela mulenzhe kha u khwinisea ha vhudifhinduleli kha sekithara ya tshitshavha.

“Ro dovha ra kovhana navho uri nga u topola vhuṭudzeṭudze, ri ḫo tikedza vhalangi vha masipala nga u vha vhonisa vhukhakhi vhune vhu nga vha na masiandaitwa mahulu kha masheleni a masipala, zwiko na ndisedzo khathihi na u vha maandafhadza uri vha dzhie maga o teaho tshifhinga tshoṭhe u ya nga vhusimamilayo. Izwi zwi ḫo tsitsa masiandaitwa mavhi a vhuṭudzeṭudze ha mimasipala, u vhea thouni yavhuḍi ya vhudifhinduleli, na u sumbedza ḫodea dza masiandaitwa. Ri ḫo vhiga vhuṭudzeṭudze kha muvhigo wa vhuṭoli, zwine zwa ḫo konisa

khorotshitumbe u shuma mishumo yadzo ya vhulavhelesi – dzo sedzesha kha mafhungo a vhukhakhi a kwamaho mimasipala.”

Arali vhalangi vha mimasipala, vha tshi tikedzwa nga vhurangaphanda ha polotiki, vha tevhela vhudifhinduleli vhu re ngomu ha vhusimamilayo na u dikumedzela kha u dzhia tsheo musi ri tshi vha ḥivhadza nga ha vhūṭudzeṭudze, a hu nga vhi na ḥodea ya uri rine ri shumise vhululamisi hashu na maanda a u rumela vhukhakhi huṇwe fhethu. Vhalangi vha mimasipala vha fanela u fhindula vhurangeli he ra thoma uri vhu vha thuse kha u thivhela vhūṭudzeṭudze. Vha fanela u dzhia vhukando kha themendelo dzashu dza u khwāṭhisā ndangulo dza ngomu na tswayo dza tsivhudzo dici ḥavhanyaho u vhonala dzine ra kovhana navho sa tshipiḍa tsha maimo a u ḥola dzirekhodo.

“U engedzwa ha maanda ashu zwi ḥo thusa kha u vhusa fulufhelo ja tshitshavha, u khwāṭhisēda vhudifhinduleli, na u fhaṭela vhudifpfari ha mikhwa vhune ha lavhelelwa kha vhaofisiri vho newaho mushumo na vhonkhetheni vho imelaho vhathu. Zwi ḥo dovha hafhu zwa amba uri mivhigo yashu i ḥo sedza nga ita ḥavhuḍi – ri nga thoma u vhaba u khwinisea kha mvelelo dza vhūṭoli na tshanduko kha mimasipala ine ya sumbedza u ita zwi lavhelelwoha nga zwitshavha zwine ya shumela zwone, vho fhedza nga u ralo Muṭoli Mbalelano.

Mafhelo

Wo bviswa nga: Muṭoli Mbalelano wa Afrika Tshipembe

Vha kwame: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Tevhelani Muṭoli Mbalelano kha Twitter: AuditorGen_SA

Nđivhadzo kha midia: Muvhigo guṭe wo ḥanganelanaho nga ha mvelelo dza ḥolo ya lushaka na mivhuso ya mavundu u hone kha www.agsa.co.za.

Nga ha AGSA: AGSA ndi tshiimiswa tsha vhūṭoli tsha n̄thesa tsha shango jašu. Ndi tshiimiswa tshi tshoṭhe tshine, u ya nga mulayo, tsha fanela u ita vhūṭoli na u vhiga nga ha uri muvhuso u khou shumisa hani masheleni a vhabadeli vha mithelo. Uyu wo ḥi vha mushumo wa AGSA u bva u thomiwani hayo nga 1911.